

Зятковський І.В.,

доктор економічних наук,
доцент Тернопільського національного
економічного університету

ЗМІСТОВЕ НАПОВНЕННЯ ПРОГРАМИ ДИСЦИПЛІНИ “ФІНАНSOVA ДІЯЛЬНІСТЬ СУБ’ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ”

Розглянуто проблеми змістового наповнення програми дисципліни “Фінансова діяльність суб’єктів господарювання” відповідно до сучасної інформаційної системи показників і класифікації, яка містить найповніші дані про суб’єктів господарювання та економічні операції, пов’язані з виробництвом, розподілом і перерозподілом доходів та нагромадженням активів.

The author looks into the problems of substantial replenishing the program “Financial activity of economic agents” according to the modern information system of indices and classifications which contains most complete data on economic agents and economic operations connected with production, distribution and redistribution of incomes and accumulation of assets.

Коло фінансових проблем в умовах розбудови соціально орієнтованої економіки є надзвичайно широким і охоплює всіх без винятку суб’єктів економіки. У ринкових умовах немає чіткості в ступені господарської компетенції чи майнової відповідальності агентів ринку, тому, незалежно від того, чи це підприємство, чи владна, державна або громадська організація, вони — учасники економічного обміну і вступають у фінансові взаємовідносини з державою та між собою. Отже, для них актуальними стають проблеми забезпечення своєї діяльності фінансовими ресурсами, сплати до бюджету податків та формування майнового статусу. З огляду на це постає завдання окреслення кола учасників відносин у сфері господарювання.

Зміни останнього періоду в економічній діяльності нашого суспільства сформували потребу в організації фінансової діяльності суб’єктів господарювання на основі знань та управління корпоративними правами, яка ґрунтується на доктрині самофінансування, нових підходах до поєднання джерел фінансового забезпечення численних державних і громадських організацій та установ. Із метою розв’язання цього завдання в навчальний процес економічних вищих навчальних закладів (спеціальність “Фінанси, грошовий обіг і кредит”) було впроваджено дисципліну “Фінансова діяльність суб’єктів господарювання”. Її головним призначенням стало висвітлення майбутнім економістам багатогранності економічної діяльності суспільства, тісно пов’язаної з державними інститутами, котрі організовують економічний порядок, контролюють фінансову діяльність підприємств, організацій та установ у всіх сферах економіки й виконання ними зобов’язань перед державою.

Значний внесок у становлення дисципліни “Фінансова діяльність суб’єктів господарювання” зробили науковці Київського національного економічного уні-

верситету імені Вадима Гетьмана. Навчальний посібник із цієї дисципліни, підготовлений О. Терещенком у 2003 році¹, став щодо структури викладу матеріалу засадничим для наступних видань (В. Арначій, В. Чумак, О. Смолянська, Л. Черненко — 2004 рік², Л. Мартюшева — 2006 рік³).

Однак при підготовці навчальних посібників зі згаданої дисципліни автори здебільшого висвітлюють фінансову діяльність підприємницьких структур реального сектору економіки, не приділяючи належної уваги фінансовій діяльності суб'єктів економіки в інших її секторах. Вузькість обраної концепції, покладеної в основу розроблення типової програми згаданої дисципліни, зумовила підготовку та видання в окремих університетах посібників із розширеним змістовим наповненням, тобто введенням додаткових тем, де автори висвітлюють організацію фінансової діяльності суб'єктів підприємницької діяльності не лише реального сектору економіки (І. Зятковський — 2003 рік⁴, Я. Воловець — 2005 рік⁵).

Метою статті є з'ясування змістового наповнення програми дисципліни “Фінансова діяльність суб'єктів господарювання” темами, що дали б змогу глибше висвітлити особливості фінансової діяльності ширшого кола суб'єктів господарювання, відповідно до інституційного середовища в Україні.

Багаторічна практика викладання у вищих навчальних економічних закладах дисципліни “Фінансова діяльність суб'єктів господарювання” показала, що остаточного її становлення не відбулося. Основною проблемою формування завершеної за концептуальною побудовою дисципліни було її експериментальне запровадження з підкріпленням у 2003 році однойменним навчальним посібником О. Терещенка, а в наступні роки — наближеними за змістом посібниками вже згадуваних авторів. Незважаючи на прогресивність у підходах до вибору тем дисципліни, що передбачають ознайомлення з механізмом управління капіталом підприємств, доктриною самофінансування, контролінгом, бюджетуванням, зовнішньоекономічною діяльністю та організацією економічної діяльності без створення юридичних осіб, вона не повністю відповідає сучасним вимогам теорії і практики до суб'єктів господарювання в усіх сферах економіки. Її основним недоліком можна вважати недооцінку розкриття особливостей фінансової діяльності комерційних банків, страхових компаній, інститутів спільного інвестування, котрі є суб'єктами підприємницької діяльності, некомерційних організацій (організацій і установ, які створили органи влади, та об'єднань громадян).

¹ Терещенко О.О. Фінансова діяльність суб'єктів господарювання: Навч. посіб. — К.: КНЕУ, 2003. — 554 с.

² Арначій В.І., Чумак В.Д., Смолянська О.Ю., Черненко Л.В. Фінансова діяльність підприємств: Навч. посіб. — К.: ВД “Професіонал”, 2004. — 240 с.

³ Мартюшева Л.С. Фінансова діяльність суб'єктів господарювання. — К.: Кондор, 2006. — 184 с.

⁴ Зятковський І.В. Фінансова діяльність суб'єктів господарювання: Навч. посіб. — Тернопіль: Екон. думка, 2003. — 356 с.

⁵ Воловець Я.В. Фінансова діяльність суб'єктів господарювання: Навч. посіб. — К.: Алеута, 2005. — 199 с.

Більше того, спрямування змісту дисципліни в бік реального сектору економіки призводить до виникнення небажаних проблем — дублювання тем, передбачених у інших базових дисциплінах (“Фінанси підприємств”, “Фінанси корпорацій”, “Фінансовий менеджмент”).

Реакцією на ці недоліки у структурі згаданої дисципліни став випуск у вищих навчальних закладах навчальних посібників під назвою “Фінансова діяльність суб’єктів господарювання”, в яких зроблено спробу розширити тематику, й насамперед за рахунок висвітлення фінансової діяльності суб’єктів господарювання, котрих не відносять до реального сектору економіки. В посібниках, що побачили світ у 2003—2005 роках, автори передбачають додаткові теми, які висвітлюють особливості організації фінансової діяльності об’єднань підприємств, фінансових установ, організацій, які створили органи влади, об’єднань громадян⁶, або вводять до розділів типової програми підпункти, що розкривають організацію фінансової діяльності фінансово-промислових груп, венчурних фондів, кредитних спілок, страховиків і некомерційних організацій⁷.

Тенденція до вдосконалення типової програми згаданої дисципліни, на нашу думку, узгоджена з методологією складання національних рахунків у напрямку запровадження розрахунків показників за підсекторами економіки. Природно, основні засади цієї дисципліни мають передбачати вивчення студентами діяльності кола суб’єктів господарювання, що окреслене системою національних рахунків (СНР) — сучасною інформаційною системою показників і класифікацій, яка містить найповніші дані про суб’єктів господарювання та економічні операції, пов’язані з виробництвом, розподілом і перерозподілом доходів, нагромадженням активів, та інші аспекти виробничих процесів, усі елементи, що формують національне багатство. Ця система побудована на певній політико-економічній концепції й базується на розширеній версії продуктивної праці: продукт створюють у всіх галузях, у т. ч. в галузях охорони здоров’я, культури, освіти. За СНР непродуктивно в економічному сенсі, тобто з позицій формування вартості валового внутрішнього продукту, вважають працю в сімейному господарстві — приготування їжі, прибирання приміщень, виховання дітей⁸. Усі інші види діяльності, у т. ч. фінансове посередництво, неринкові послуги органів державного управління, приватні послуги тощо, належать до сфери продукування валового внутрішнього продукту.

Не менш важливим для вдосконалення програми дисципліни “Фінансова діяльність суб’єктів господарювання” є закріплення в нормах законодавства ви-

⁶ Зятковський І.В. Фінансова діяльність суб’єктів господарювання: Навч. посіб. — Тернопіль: Екон. думка, 2003. — 356 с.; Зятковський І.В., Зятковська Л.І., Романів М.В. Фінансова діяльність суб’єктів господарювання: Навч. посіб. — Чернівці: ЗУЕПУ, 2007. — 274 с.: іл.

⁷ Воловець Я.В. Фінансова діяльність суб’єктів господарювання: Навч. посіб. — К.: Алеута, 2005. — 199 с.

⁸ Ключин Д. Структура та форми доходу реального сектору економіки // Економіст. — 2004. — № 8. — С. 32.

значення поняття суб'єкта господарювання, відмінного за змістом від традиційних визначень, здебільшого близьких або тотожних поняттю “підприємство”.

Так, за Господарським кодексом України суб'єктами господарювання (підприємцями), в розумінні суб'єктів, які здійснюють господарську комерційну (підприємницьку) діяльність з метою досягнення економічних і соціальних результатів та одержання прибутку, реалізуючи господарську компетенцію (сукупність господарських прав та обов'язків), мають відокремлене майно і відповідають за своїми зобов'язаннями в межах цього майна, крім випадків, передбачених законодавством, визнають суб'єктів господарювання (юридичних осіб), громадян України й іноземців, котрі займаються підприємницькою діяльністю, й інших суб'єктів господарювання: благодійні та інші неприбуткові організації у сфері господарювання тощо. Водночас Кодекс визнає суб'єктами господарювання й тих юридичних осіб, які займаються некомерційною господарською діяльністю⁹.

За нормами Закону України “Про захист економічної конкуренції” суб'єктами господарювання визнають не тільки юридичних чи фізичних осіб, які займаються діяльністю з виробництва, реалізації, придбання товарів, іншою господарською діяльністю, а й будь-яких юридичних або фізичних осіб, котрі здійснюють контроль над суб'єктами, чи групу суб'єктів господарювання, якщо один або кілька з них здійснюють контроль над іншими, та органи державної влади, місцевого самоврядування, адміністративно-господарського управління і контролю в частині їх діяльності з виробництва, реалізації, придбання товарів чи *іншої господарської діяльності*¹⁰ (курсив наш — *I.B.*).

Змінилися підходи податкового законодавства до виокремлення суб'єктів господарювання, які здійснюють суспільно-корисну діяльність і не мають на меті отримання прибутку, який розподіляють між їх засновниками. За класифікацією Державної податкової адміністрації України до неприбуткових суб'єктів господарювання належать органи державної влади України й установи, організації, які вони створили; органи місцевого самоуправління та установи, організації, створені ними; благодійні фонди; громадські організації, котрі здійснюють екологічну, оздоровчу та іншу діяльність, творчі спілки, політичні партії; пенсійні фонди; кредитні спілки; спілки, асоціації та інші об'єднання юридичних осіб, які утримуються тільки за рахунок внесків засновників і не проводять господарської діяльності, за винятком отримання пасивних доходів; релігійні організації та ін.¹¹

Викладене дає підстави вважати, що програма дисципліни “Фінансова діяльність суб'єктів господарювання” потребує врахування об'єктивних змін, які відображені в нормативно-правових актах, покликаних структурувати економічну систему держави і формувати економічний порядок. Це означає, що визріли умови

⁹ Господарський кодекс України. — К.: Київська правда, 2003. — 194 с. — С. 39.

¹⁰ Закон України “Про захист економічної конкуренції” // Вісник Верховної Ради України. — 2001. — № 12. — Ст. 64.

¹¹ Методичні рекомендації щодо визначення структури ознаки неприбуткових установ (організацій) // Офіційний вісник України. — 2000. — № 31. — Ст. 1328.

для розширення тематики програми згаданої дисципліни, затвердженої Міністерством освіти і науки України, тобто є потреба в доповненні тематикою, пов'язаною з організацією фінансової діяльності інших суб'єктів економіки, а саме:

— фінансових установ як суб'єктів підприємницької діяльності: комерційних банків, кредитних спілок; страхових компаній та недержавних пенсійних фондів, інститутів спільного інвестування;

— некомерційних організацій: державних (комунальних) організацій, які створили органи влади відповідного рівня; об'єднань громадян (партії, громадські організації, благодійні фонди та ін.).

Проте викликані до життя практикою підготовки бакалаврів за напрямом “Фінанси і кредит” зміни й доповнення до програми згаданої дисципліни не повністю визнані Міністерством освіти і науки України, про що свідчить введення в навчальні плани “нової” дисципліни “Фінансова діяльність суб'єктів підприємництва”.

Оцінюючи нововведення загалом, варто зазначити таке. Позитивним, є те, що програма нової дисципліни, відповідно до її назви, дає змогу розкривати організацію фінансової діяльності суб'єктів господарювання не тільки сфери суспільного виробництва, оскільки підприємство — це самостійна, ініціативна, систематична, на власний ризик господарська діяльність, що здійснюється юридичними та фізичними особами (в будь-яких організаційних формах) із метою досягнення економічних і соціальних результатів та одержання прибутку. (Йдеться про те, що прибуткова діяльність є прерогативою не лише суб'єктів сфери суспільного виробництва, а й суб'єктів, які спеціалізуються на фінансово-посередницькій діяльності.) Отже, правомірним є передбачення в програмі дисципліни висвітлення фінансової діяльності, наприклад фінансових установ (кредитних установ, страхових компаній, інститутів спільного інвестування), суб'єктів, що займаються господарсько-торгівельною діяльністю, комерційним посередництвом (агентськими відносинами). Негативним є те, що програма нової дисципліни ігнорує фінансову діяльність широкого кола суб'єктів господарювання, які здійснюють некомерційну господарську діяльність. При цьому зазначимо: законодавець хоча і вказує на відсутність у них мети, пов'язаної з одержанням прибутку, має на увазі інше — лише заборону розподіляти між засновниками та учасниками одержаний прибуток. Іншими словами, наділяючи некомерційні суб'єкти господарювання статусом неприбуткових організацій, законодавець не заперечує їхнього права на одержання фінансового результату (читай прибутку) від господарської діяльності, тобто фінансової діяльності.

Зауважимо, можливим є й інший, на нашу думку, перспективніший напрямок удосконалення програми згаданої дисципліни — інституціональний (“Інституціональні фінанси”), який дасть змогу поглибити знання студентів з організації фінансової діяльності ширшого кола суб'єктів економічної системи, котрих визнають внутрішніми інституційними одиницями¹². Це а) корпорації, які ство-

¹² Класифікація інституційних секторів економіки України. — К.: Держ. комітет статистики України, 2005. — 29 с. — С. 3 (Основні ознаки внутрішніх інституційних одиниць: а)

рені спеціально з метою ринкового виробництва товарів та послуг і є джерелами прибутку чи іншої фінансової вигоди для власників; б) квазікорпорації — унітарні підприємства, тобто створені одним засновником (власником), які в усьому іншому не відрізняються від корпорацій; в) некомерційні організації — суб'єкти господарювання, що здійснюють самостійну систематичну господарську діяльність, спрямовану на досягнення економічних, соціальних та інших результатів без мети отримання прибутку: ринкові (торговельні палати, сільськогосподарські, виробничі та торговельні асоціації, організації підприємців, науково-дослідні інститути, лабораторії, громадські утворення та інші організації) й неринкові (які надають основну частину товарів і послуг безкоштовно або за цінами, що не мають економічного значення).

Порушуючи проблему вдосконалення програми дисципліни “Фінансова діяльність суб'єктів господарювання”, доцільно звернути увагу на досвід інституціонального спрямування економічних дисциплін у Російській Федерації. Насамперед це стосується впровадження в навчальний процес у вищих навчальних закладах фундаментальної дисципліни “Інституціональна економіка”, що розкриває еволюцію, сучасні теорії, інституціональну модель російської економіки, вертикально інтегровані групи, нелегальну економіку, інституціональний аналіз держави тощо¹³. Безперечно, логічним продовженням розвитку спрямування економічних дисциплін у Російській Федерації буде етап становлення “інституційних фінансів”.

Отже, перспективним напрямком удосконалення типової програми дисципліни “Фінансова діяльність суб'єктів господарювання”, що сприятиме збагаченню студентів і магістрів знаннями з організації фінансової діяльності суб'єктів господарювання в усіх галузях економіки, є доповнення цієї програми темами, пов'язаними з фінансовою діяльністю фінансово-кредитних установ та некомерційними суб'єктами економіки, й насамперед громадськими утвореннями. Інакше кажучи, за такого розширення типової програми згаданої дисципліни її доцільно було б назвати “Інституціональні фінанси”.

право самостійного володіння товарами й активами від власного імені; б) здатність приймати самостійні економічні рішення і здійснювати господарську діяльність, за яку інституційна одиниця сама несе пряму відповідальність та відповідає перед законом; в) здатність приймати фінансові та інші зобов'язання від свого імені, а також укладати договори; г) наявність певного набору рахунків, зокрема балансу активів і пасивів).

¹³ Олейник А.Н. Институциональная экономика: Учеб. пособ. — М.: ИНФРА-М, 2000 // <http://ie.boom.ru/Library.htm>; Скоробогатов А.С. Институциональная экономика. — СПб.: ГУ-ВШЭ, 2006 // <http://ie.boom.ru/Library.htm>.